SALAPÄRANE MEISTER MICHEL

M. Sittow. Punase mütsiga noormees (ka oletatav autoportree). Õli, puu. Detroit Institute of Arts, Detroit

Tähtsaks panuseks Sittow' tundmisse on Linnaarhiivi endise direktori Paul Johanseni uurimus, mis ilmus 1940. aastal Berliinis ja mida sestpeale alati tsiteeritakse. Asjatundlikke ülevaateid Michel Sittow' kohta on avaldanud Mai Lumiste Tallinnas 1969. ja 1975. aastal, korduvalt ka Rain (Robert) Rebas ja teised. Lisaks paljude välismaiste uurijate (tihti poleemilistele) artiklitele on ilmunud suurepärane monograafia. Selle autor Jazeps Trizna toob ära andmeid olemasolevate või kaotsiläinud teoste kohta, mida kas dokumentide või ekspertarvamuste kohaselt on kunstnikuga seostatud. Raamatus pakub huvi nii stiilikriitiline analüüs, (kunsti)ajalooline taust kui ka maalide asukohtade – endiste ja praeguste – dokumenteerimine, samuti hiiglaslik kirjanduse nimestik.[1]

Seni puudub eestikeelne raamat, mis minu arvates võiks sisaldada kümne maali, sh ühe miniatuuri värvilist reproduktsiooni, võrdlusmaterjal lisaks. Eksponaatide ja üksikasjalike kataloogiandmete avaldamiseks peaksid andma loa Sittow' töid valdavad Euroopa ja Ameerika muuseumid.

Ülevaade, taas kord

Michel Sittow' isa Clawes (Claes) van der Sittow (Suttow, surn 1482) saabus Tallinnasse (mis oli tol ajal muidugi tuntud kui Reval) 1454. aastal. Viidates tema madalmaalikule nimele arvavad mõned uurijad, et ta oli pärit Lõuna-Madalmaadelt (Sithiu e Sitdiu Saint-Omeri lähedal). P. Johanseni järgi võis ta tulla Mecklenburgi kandist (Zittozi küla jms sarnased kohanimed). Clawes sai kodanikuks 1457. a.

Tema loomingu põhiosa moodustasid hilisgooti polükroomne puunikerduskunst ning maalritööd. Dokumentaalseid kinnitusi on avaldatud ainult praeguseks hävinud teoste kohta. Nendeks on "Madonna"– reljeef (1456) Lühikese jala väravatornil, ja "Veroonika rätt" (1454) Rataskaevu tänaval asunud relvakoja viilul.

Clawes van der Sittow tegi töid Nigulistele (sakramendimajake) ning Vaekojale, kuldas ja maalis Kiek in de Köki tuulelipu. Ta on saanud tasu ka akende klaasimise, linna lippude ja Kanuti gildi saali maalingute eest.[2]

Paul Johansen, Sten Karling jt on talle omistanud reljeefid (Kristuse ja Ristija Johannese pead), mis asusid varem (lubatagu mul jätkata linna harjumuspärase nimega) Tallinna raekojas. Põhjendus: Clawes on saanud tasu raepinkide juures tehtud tööde eest. Ent nagu kirjutavad Rasmus Kangro-

[1] Üks esimesi: Pedro de Madrazo, Viaje artistico de tres siglos por las colecciónes de cuadros de los Reyes de España. Barcelona, 1884, lk 19. Vt. eelkõige: Jazeps Trizna, Michel Sittow, peintre revalais de l'école brugeois (1468–1525/1526), Bruxelles 1976.

[2] Vt andmeid ja kirjandust tema ja Michel Sittow' kohta: EKBL (Eesti kunsti ja arhitektuuri biograafiline leksikon). Tallinn, 1996, lk 479–480. Samuti mitmesugustest entsüklopeediatest ja leksikonidest, eelkõige: S. J. Gudlaugsson, Sittow (Zittoz): Kindler's Malerei Lexikon. München, Köln 1976, B. XI, lk 222–223; Jazeps Trizna, Michel Sittow. Le Dictionnaire des peintres Belges du XIVe siècle à nos jours. Bruxelles. 1995, lk 731, 904–905; Martha Wolff, Sittow. The Grove Dictionary of Arts. Willard, Ohio, 1996, vol. 28, lk 803–804.

pool ja Mai Lumiste, on need reljeefid kinnitatud pinkide otsatugede külge " teadmata kunas", seega sekundaarsed.[3] Hetkel ongi teosed eksponeeritud eraldi ja hoopis meie Linnamuuseumi uuendatud meeleolukas väljapanekus. Etiketil püsib määratlus "Clawes Sittow".

Kõnesolevate, meie kunstipärandis kahtlemata oluliste nikerdteoste lähemal vaatlemisel, eriti pärast restaureerimist, ei näi need küll ühe ja sama meistri loodud.

Sarnasuse põhjal Kristuse peaga omistas S. Karling meistrile "Veroonika räti" Naantali kirikus Soomes, leidis ühist Pühalepa kiriku Püha Anna altari (nüüd Nigulistes Tallinnas) "lihtrahvalike" kujude ja Raekoja "Veroonika rätti" hoidva figuuriga.[4] Kui teistel töödel võib näha ka polükroomiat ("Veroonika rätil" on see vabastatud hilisematest ülemaalingutest ja eriti hästi säilinud), siis Pühalepa altari tiival leiame maalide asemel vaid kaks värvilaiku. Kuivõrd ülalmainitud teoste autori küsimus on lahtine, siis võib Clawesi pärandist välja langeda ka väärtuslik Pühalepa altar. Ja hoopis nõrk on side nimetatud kolme teose ja Püha Joosepi kuju vahel Kaarma kirikus. Nii tulebki nõustuda Mai Lumistega, et Eestis ei ole Clawesi töid säilinud.

Sittow' maja Tallinnas Rataskaevu 22

Jaak Soans. Reljeef Sittow' majal Tallinnas Rataskaevu 22. Pronks. 1981/1982

Tallinna nn kunstkäsitööliste hulgas saavutas *clawes meler* tähtsa positsiooni (nagu ta poeg hiljem), olles aastatel 1479–1482 Kanuti Gildi vanema kaasistuja. Samas on teda korduvalt trahvitud ebaseadusliku õllepruulimise eest, nagu tõdeb P. Johansen, kes avaldas andmed Clawesi kohta oma novaatorlikus Michelile pühendatud artiklis. Selgub, et Clawes sõlmis 1468. a oma teise(?) abielu, soome-rootsi päritolu tallinlase Olaf Andersson Mölnare (Oleff Molneri) tütre Margarethaga. Nende kolmest teadaolevast pojast on Claes ja Jesper vist noorena surnud, olles läinud välismaale ametit õppima.

C. van der Sittow'le kuulusid majavaldused Niguliste t 22 ja Lai t 38. Ajavahemikus 1475–1479 ostis ta Rataskaevu t 20/22 asuva kinnistu. Millises majas veetis oma esimesed eluaastad Michel Sittow, kes nägi ilmavalgust 1469. aastal? (Anu Mänd on sünniaastat täpsustanud). Kas elas perekond juba varem Rataskaevu tänaval, all-linna ja Toompea vahel, kullasseppade naabruses?

[3] R. Kangropool, M. Lumiste, Tallinna maalijad ja puunikerdajad 14. ja 15. sajandil. Kunstiteadus, kunstikriitika IV. Tallinn, 1981, lk 159, 155–176.
[4] S. Karling, Medeltida Träskulptur i Estland. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm–Göteborg, 1946, lk 109–116.

Maja, mis nüüd kannab Jaak Soansi pronksreljeefi (1981/1982), on aja jooksul pidanud taluma palju muutusi. Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti arhiivis on mitmest aastakümnest pärit uurimusi ja projekte kinnistu nr 315 regenereerimiseks. On's hulk inimesi asjata tööd teinud? Hooned ootavad ikka veel lagunemise peatamist.

Kas ei võiks Niguliste kiriku läheduses asuvas ja turistidegi teele jäävas elumajas leiduda ruum, mis sisaldaks teavet Sittow' päritolu ja teoste kohta? Tegu ei ole ju ükskõik kelle, vaid ühe tähtsama tallinlasega, kelle nimi laias maailmas paljudele tuttav, ent arvatavasti ei seostu sugugi alati kunstniku kodulinnaga. Väike muuseum võiks anda ettekujutuse tollasest kunstielust või käsitöölise elukeskkonnast jne.

Tallinnas pidi Michel Sittow käima koolis ja kahtlemata õppima ametit oma isa ateljees. Erinevaid, sh renessanslikke kunstisuundi võis ta näha teiste maalijate-puunikerdajate ja kullasseppade loomingus.[5] Vaimseid uuendusliikumisi võisid (Johanseni andmeil) vahendada Dominicus Sitau Dominiiklaste kloostris ja teised vaimulikud, rändmunkadeni välja.

Pärast isa surma abiellus Micheli ema Diderik van Katwijkiga. Too omandas 1486. aastal ka majad ja müüs need 1498. aastal edasi. D. van Katwijk oli arvatavasti hollandi päritolu klaasija ning maalija, kes tegi korduvalt töid Nigulistele. Selles kirikus asus kunagi tema perekonna hauaplaat. Ta suri 1518. aastal. P. Johansen, J. Trizna ja Anu Mänd on käsitlenud tema ja võõraspoja kohtuprotsesse Michel Sittow' ema päranduse asjus.[6]

Kelle juures õppis meister Michel?

Et Michel jätkas oma kunstiõpinguid aastail 1484–1488 just Brugges, võis johtuda nii tema isa ning vaimulikest õpetajate ja muude mõjutajate madalmaisest päritolust kui ka Brugge kuulsusest. Oli ju sellel kaubandus- ja panganduskeskusel, tähtsa hansakontori asupaigal erakordne roll ka kunstilinnana. Ning Madalmaad laiemalt kujutasid endast Itaalia kõrval kaalukaimat kunstikeskust Euroopa hilisgootikas ja renessansis.[7]

1480ndatel oli kunstnikest kuulsaim küll Hans Memling, ent kindlasti ei jäänud Sittow'le tundmatuks ka meistrid, keda nüüd nimetatakse rajajateks: Jan van Eyck, Robert Campin, Rogier van der Weyden, Hugo van der Goes. Traditsiooni jätkajad kopeerisid nende joonistusi ja maale, võtsid üle motiive. Sittow' kompositsioonidel on ühist ka Madalmaade miniatuurmaaliga. Ilmselt tundis ta illumineeritud raamatuid ja võis isegi tegutseda selles valdkonnas.[8]

Memlingi nimetamine Sittow' õpetajaks lähtub kahest oletusest. Esiteks, et mõlemad olid saksa päritolu. Paul Johanseni järgi tuli Clawes van der Sittow Wismari kandist ja ka tema poja sünnilinna tol ajajärgul peetakse ju saksa linnaks. Hispaania õukonnas on meister kord Miguel Flamenco, kord Melchior Aleman.[9] Teiseks on Michel Sittow'le kunagi omistatud maalide hulgas mõned Memlingi-laadsed madonnad. Ent tänapäeval on need teosed enamasti tema pärandist välja arvatud. Näiteks Memlingi maalist "Madonna õunaga" (Gemäldegalerie, Berliin) lähtuvat Budapesti Kunstimuuseumi "Madonnat õunaga" peeti varem Sittow', nüüd aga Jan Provoosti tööde hulka kuuluvaks.[10]

M. Weniger väidab õigusega, et Sittow'l on rohkem ühist Jan Gossaerti ja mõneti ka Hugo van der Goesiga.[11] Juba J. Trizna toob esile erinevusi H. Memlingi ja M. Sittow' stiilis, eelkõige esimese siledat ja teise reljeefset vormikeelt.[12] Plastilise-

5 Vt ajastust: M. Lumiste, Eesti maalikunst ja skulptuur XVI sajandi alguskümnetest kuni *ca* 1640. Väitekirja käsikiri Tartu Ülikoolis. 1975. a; Eesti kunsti ajalugu kahes köites I. Tallinn, 1975, lk 93–97.

6 P. Johansen, Meister Michel Sittow, Hofmaler der Königin Isabella von Kastilien und Bürger von Reval. Jahrbuch der Preussischen Kunstsammlungen, Bd. 61, Berlin, 1940, lk 19–24. Anu Mänd, Michel Sittow and Reval (Tallinn). In: Michel Sittow (1469–1525). The Artist connecting Estonia with the Southern Netherlands. Tallinn, 2001, lk. 3–13

7 Vt eelkäijate kohta: Erwin Panofsky, Early Netherlandish Painting, its Origins and Character. The Charles Eliot Northon Lectures 1947–1948. Cambridge, Mass,1953.

8 Martha Wolff kirjutab: "In my opinion, a more likely candidate for another figural composition by Sittow is the extraordinary miniature of Saint John on Patmos, in the Breviary of Isabel the Catholic, British Library, Add. Ms. 18851, fol. 309…" Kataloogis: Oliver Hand and Martha Wolff. Early Netherlandish Painting. National Gallery of Art, Washington. Cambridge University Press 1986, lk 239.

9 J. Trizna 1976, lk 65–67.

10 Vt 1994. a 12. augustist – 15. novembrini Groenigemuseumis toimunud näituse kataloogi: Dirk de Vos et al., Hans Memling. Catalogue. Bruges, 1994, lk 165.

11 M. Weniger, Bynnen Brugge in Flandern: the Apprenticeships of Michel Sittow and Juan de Flandes. – Proceedings of the International Colloquium on Memling Studies. Bruges 10–12 November 1994. Edited by Helene Verougstraete et al. Leuven, 1997, lk 117.

12 J. Trizna, 1976, lk 61; J. Trizna, 1995.

mat töötlust M. Sittow' maalides võib põhjendada nii isalt saadud skulptorikoolituse kui ka tema kaasaegsete itaalia maalijate ja neist mõjustatud madalmaalaste taotlustega vormikeele ilmekamaks muutmisel. Sittow'l avaldub see küll redutseeritult, silmatorkav on tema huvi ja austus vanameistrite vastu.

Muidugi pole välistatud, et varasemast flaami maalist palju üle võtnud Memling mõjutas Sittow' loomingut kaudselt, nagu ta mõjutas ka näiteks (Tallinnas ühe oma tähtsaima teosega esindatud) Püha Lucia legendi meistrit ja teisi Brugge kunstnikke.

Selliaastatel võis Sittow kokku puutuda Jean Hey'ga (*Maître de Moulins*), Prantsusmaal töötanud Madalmaade kunstnikuga.

Louvre eksponeerib Sittow' nime all "Maarja kroonimist".[13] Teostuselt ja ka mõõtudelt erineb see võluv maal aga tema teistest usuteemalistest töödest.[14] Jättes kõrvale ikonograafia küsimused – erinevusi on koloriidis. Usulist kontemplatsiooni soodustavad kahtlemata punased ja eriti kullatoonid, ent "Maarja kroonimises" on tooninüansse tunduvalt vähem kui Sittow' töödes enamasti.

Euroopas ja Ameerikas on Sittow'le omistatud neli–viis "Kristuse sündi".[15] New Yorgi Metropolitan Museumis seostatakse temaga "Munga portreed"[16] (on peetud ka hilistööks), mis eriti entusiastlike uurijate arvates võib kujutada Tallinna dominiiklast. Originaali või hea fotota on mul raske teha oletusi autori kohta, arvan vaid nägevat selles maalis Robert Campini mõju. Täidlane, tonsuuriga munk pöördub palves kõrvaltahvlil olnud pühapildi poole. Niisiis oli algselt tegu triptühhoni või diptühhoniga.

Kahtlemata oli meister tuttav erinevate koolkondade trükigraafika, miniatuur- ja tahvelmaalidega. Kas ta paljude tolleaegsete kunstnike kombel lõunasse rännates ka Prantsusmaal ja Itaalias viibis, ei ole teada. Ent uurijad nõustuvad väitega, et tema stiil kujunes kosmopoliitlikuks. Paraku ei ole kõnesolevast, esimesest tööperioodist teada ühtki kindlat teost.

Hispaanias

Aastatel 1492–1502 (ametlikult aastani 1504) on meister Michel (Melchior Aleman, muud nimevariatsioonid lisaks)[17] Kastiilia Isabella õuekunstnik, viibides Toledos, Avilas, Barcelonas, Madridis, Sevillas, Granadas, Burgoses ja teistes Hispaania linnades.[18]

Kuninganna pidas au sees erinevaid koolkondi. Tema juures töötasid saksa, prantsuse ja koguni inglise meistrid. Paljudes Euroopa õukondades (ka Inglismaal ja Hispaanias) ringlesid Madalmaade heliloojad ja maalikunstnikud. Põhja-Euroopa vaimsed suundumused olid Hispaania katoliiklikele valitsejatele lähedasemadki rõhutatult antiigilembesest itaalia humanismist ja renessanskunstist. Saksa ja eriti Madalmaade kunstnikke hinnati peene maalitehnika ja soliidse kooli, aga ka (Hispaania jaoks) ebatavalise välimusega tegelaste pärast nende töis.

Õukonnaga seotud maalide hulka arvatakse tänapäeval "Tundmatu daami portree" Viinis.[19] Varem omistati Sittow'le ka Hispaania kuninganna (või printsessi?) rangeilmelist portreed, mõjusat isiksuse jäädvustust, mis kuulub Schaefferi kogusse, nüüd aga peetakse sedagi Jan Provoosti tööks.[20]

Sittow' maale on segi aetud ka Juan de Flandesi, Jan Mostaerti, Jan Gossaerti (Mabuse), Christoph Ambergeri, Albrecht Düreri omadega.

Dürer ülistab oma Madalmaade-reisi päevikus väikseid maalitahvleid, millega täiuslikkuses võrdseid ta polevat iial näinud. Jutt on selleks ajaks Austria Margareeta kogusse jõudnud piltidest. Madalmaade asehaldur oli need ostnud Kastiilia Isabella kunstikogust pärast tolle surma.

Katoliku Isabellaks kutsutud kuninganna tellis altariretaabli või sarjana mõeldud maalitahvlid oma õuekunstnikelt. Jumalaema ja Kristuse elule pühendatud "Oratorio" jäi, ilmselt kuninganna

[13] Pariis, Louvre, inv-nr RF 1966-11. (S/AR). Vt N. Reynaud, Le Couronnement de la Vierge. – La Revue du Louvre et des Musées de France XVII. Paris, 1967, lk 345.

[14] Mõõtudelt (26 x 19,7 cm) on "Maarja kroonimine" veidi suurem kui 47 maali, mis kuulusid Katoliku Isbella poolt tellitud sarja. Siit oletatakse kesksele kohale kuulumist retaablis. J. Trizna kahtleb autorsuses. Vt J. Trizna, 1976, lk 27 ja 109.

[15] Näiteks: Kristuse sünd. XVI saj algus. Õli, puu, 25 x 16 cm. Liidetud kahe Maarja kuulutust kujutava tahvliga. – Püha Anna kirik Annabergis (Erzgebirge, Saksamaa).

[16] 33,6 x 24,1 cm. Inv nr 37.155. Vt R. Rebas, Der Maler Michel Sittow. – Beiträge zur Geschichte der baltischen Kunst. Giessen, 1988, lk 216–242. Trizna (1976, lk 100) kahtleb autorsuses.

[17] J. Trizna, 1976, lk 65.

[18] J. Trizna, 1976, lk 65–67.

[19] 1489/1491. a. Õli, tammepuu, 22,5 x 15,5 cm. Viin, Kunsthistorisches Museum. inv-nr 6975.

[20] M. Weniger, Provoost and Portugal. La Peinture dans les Pays-Bas au 16e siècle. Pratiques d'atelier infrarouges et autres méthodes d'investigation. Ed. Par H. Verougstraete et Roger van Schoute. Leuven, 1999, lk 56.

surma tõttu (1504), lõpetamata. Tänapäeval teadaolevaist 47 maalist enamiku on maalinud Juan de Flandes, mõned ehk Felippe Morros, kaks aga Michel Sittow.

Üks neist, "Kristuse taevaminek" (erakogu),[21] on kahjuks halvas seisukorras. Seevastu "Maarja taevaminek" Washingtonis[22] annab üksikasjalise ettekujutuse kunstnikust kui koloristist, tema võimetest figuuride joonistamisel ja keerukasse kompositsiooni paigutamisel, ka maastiku maalimisel.

Ühisjooni raamatumaaliga leiab siin Martha Wolff: ta mainib kuninganna Isabellale kuulunud Brugge breviaari, mis võis muu hulgas sisaldada üht Sittow' miniatuuri ja oli õuekunstnikele vähemasti tuttav. On teada, et Juan de Flandes võttis oma usuteemaliste maalide ülesehituses eeskujuks miniatuure, näiteks "Kristuse kiusamises". See oli reprodutseeritud EKM rändnäitusel,[23] nagu ka Püha Lucia legendi meistri tööd. Tihti ekspordiks töötanud Lucia-legendi meistri "Maarja ülistamist" (Washington, Rahvuslik Maaligalerii), mida Sittow võis näha maali kunagises asukohas Burgoses, tõlgendatakse kui kolme–nelja teema ühendust. Kristuse eostamine, Maarja taevaminek ja tema kroonimine on kokkuvõetav pildinimetuse all "Maarja ülistus". Teemaga on kooskõlas musitseerivate inglite hulk.

Tõsi, M. Wolff, analüüsides M. Sittow' "Maarja taevaminekut" ja Maarja kroonimise motiivi hispaania kunstis, leiab, et erinevad teemad ei ole siin ühte kompositsiooni liidetud, ehkki inglid tõstavad krooni Neitsi pea kohale.

Mõlemal juhul eeldatakse assotsiatsiooni apokalüptilise naisega. Ilmutusraamatust (12:1.): "Ja suur imetäht ilmus taevas: naine, riietatud päikesega ja kuu tema jalge all."

Sittow' maalil hoiavad inglid Maarja selja taga kangast, mis koos heleda kiirgusega tema pea kohal moodustab *mandorla*-taolise aupaiste. M. Wolff kirjeldab haaravalt ka värvinüansse maastikus ja inglite rõivastuses. J. Trizna osutab Maarja näojoonte sarnasusele Aragoonia Katariina arvatava portreega ja sellele, et maastikuosas on kujutatud just Burgose lähiste vaade.[24] Näib, et Sittow vaatles kõike ümbritsevat portretisti pilguga, hinnates ka loodusvaate puhul paiga kordumatust.

Kunstnik tegutses Hispaanias kaua, ent selle perioodi töid on tänapäeval kindlalt teada vaid kaks. Ülalmainitud "Kristuse taevaminek" ei anna enam ettekujutust algsest koloriidist. Küll aga võib arvukate tegelaste figuurijoonises ja miimikas aimata hingeliste üleelamiste plastilise väljenduse püüdu. See on sugulaslik Hugo van der Goesiga, kes inimhinge heitlusi nii valuliselt tunnetas.

Ühes hilisemas Sittow'le omistatavas kompositsioonis kaldub ilmekus juba groteski. Jutt on Moskvas asuvast "Ristikandmisest", milles Kristust saadab Kolgata teel vaenulik inimjõuk. Tagaplaanil asuvat ja meile ainiti otsa vaatavat meest on peetud (tundmatu?) kunstniku autoportreeks. Märksa enam portreelised on kaks figuuri paremal. Arvatakse, et siin on tegu kantsler Diego de Guevaraga, kellele jagab selgitusi Toledo peapiiskop Francisco Ximenez de Cisneros.

Maali kuuluvus Sittow' pärandisse ei ole küll kindel, ent sellel leidub kokkupuutepunkte tema loominguga. On ju temagi portreteerinud don Diego de Guevarat. Võrreldes Moskva eksponaadi koloriiti Washingtonis asuva "Maarja taevaminekuga" rõhutab Egbert Haverkamp-Begeman sinise ja rohelise osatähtsust kummaski maalis.[25]

Arvan, et "Ristikandmise", mille repliik asub ühes Madalmaade erakogus ja mis kompositsioonilt sarnaneb Juan de Flandesi maaliga San Franciscos,[26] on ilmselt maalinud mõni Brügge-Genti koolitusega meister, kes tegutses Hispaanias.

---

[21] Kristuse taevaminek. 1500/1501. a. Õli, puu. 22 x 16,5 cm. Oli Austria Margareeta kogus, kes laskis raamida kui diptühhoni koos "Maarja taevaminekuga". Oli 18. sajandil vürst de Fondi kogus Naapolis, samuti nagu kaks Juan de Flandes'i tööd. Habrough, (Lincolnshire). Yarborough'i krahvi kogu.

[22] Maarja taevaminek. 1500/1501. a. Õli, puu. 21,3 x 16,4 cm. Pöördel: n 254 ... la sign(?)eja Marie ptre 12 juin 1(?) 73 (?). Washington, Rahvusgalerii (*National Gallery of Art*), Ailsa Mellon Bruce'i fond al. 1965. Inv-nr 1965, 1. 1. (1928).

[23] O. Hand ja M. Wolff, 1986, l. 134.

[24] J. Trizna, 1976, l. 26.

[25] Egbert Haverkamp-Begemann, Paintings by Sittow Reconsidered. Rubens and his World. Bijdragen. Antwerpen, 1985, l. 8.

[26] Ristikandmine. U. 1510. /Hispaanias tegutsenud, Madalmaades koolituse saanud kunstnik? – H. R./ Õli, puu. 37,5 x 29,5 cm. Moskva, A. Puškini nim Kujutavate Kunstide Muuseum, inv-nr 601. Vt Nikolai Nikulin, 15th and 16th century Netherlandish Painting in Soviet Museums. Leningrad, 1987, nr 68. Ristikandmine. Õli, puu. 37 x 28. Erakogu Madalmaades. Eksponeeriti Singeri muuseumis (Laren) 1961. a nr 114 all.

Uuesti Madalmaades (ja Inglismaal?)

Jäädes katoliku Isabella teenistusse, rändab Sittow Hispaaniast taas Madalmaadesse Philippe Ilusa kaaskonnas.

Kahe portreega seoses oletatakse tema viibimist ka Inglismaal.

Kõnealustest töödest on üks kahtlemata omakäeline ja kuulub Sittow' parimate hulka.[27] Ent kindel ei saa olla modelli isikus ega seega ka portree loomispaigas. Nimelt erinevad Aragoonia Katariina näojooned sellel maalitahvlil nendest, mis esinevad tema teistel portreedel, sh miniatuuridel[28] . Keda kunstnikest tuleks pidada täpsemaks välimuse jäädvustajaks? Käsitleti ju portreteerimist neil aegadel kui jumala loomisakti taasüritamist. Katariina (Catalina) ehetes kordub K-täht, tema kleidikaelust kaunistavad konnakarbid, mis meenutavad Hispaania kaitsepühaku apostel Jaakobuse atribuuti. Siiski ei kinnita see ühe kuulsaima kunstiteadlase Max Friedländeri oletust modelli kohta.[29]

Esindusportreele haruldast inimhinge-süüvimist näitav maal kujutab kunstiteadusliku traditsiooni kohaselt leinavat Hispaania kuningatütart (vaatamata rikkalikele ehetele) või mõnd pühakut (nimbus, mida varem sekundaarseks peeti, on osutunud algseks) või mõlemat korraga, nagu oli tavaks tolleaegses kunstis, eriti hispaania omas. Näidetena sellest traditsioonist, mida kinnitavad varaloendid, on säilinud suuri altarimaale või väheldasi, peene teostusega tahvlikesi, mida tavaliselt ei "eksponeeritudki", vaid hoiti laegastes nagu aardeid.[30]

Kes ka ei oleks kujutatud, tegu on ühtlasi ideaaliga. Samad näojooned korduvad Sittow' loomingus varem ("Maarja taevaminek") ja hiljemgi, vananemata, nagu ideaalkujule kohane.

Teisel kahest Inglismaal valmida võinud tööst on kujutatud Kuldvillaku ordenit kandev ja Tudori roosi käes hoidev Henry VII: Teravapilgulise, iroonilise ja targa valitseja näojooni tõepäraselt järgivat maali peetakse esimeseks autentseks Inglise kuninga portreeks, mida alates Hans Holbein Nooremast on korduvalt eeskujuks võetud.[31]

Rahvuslikus portreegaleriis Londonis asuva etaloni vaim vastab meie ettekujutusele Sittow'st rohkem kui teostus. Autorsuses kahtles juba Friedrich Winkler, kes oli varem omistanud Sittow'le mitu maali[32] (vt Johansen, 1940). Kas ei ole siin tegemist osava tundmatu kunstniku koopiaga Michel Sittow' kaotsi läinud tööst? Inglise kunstis andsid küll tooni immigrandid, ent meistreid oli ka kohalike hulgas. Vähemalt üks neist liikus mõnda aega Hispaania kuninganna õukonnas, saades temalt tellimusi.

Loomulik olnuks õuekunstniku tööd jätkata, ent võimalik koduigatsus, hiljem aga küllap Philippe Ilusa surm (1506) ja kõigele lisaks veel kohtuasjad võõrasisaga sundisid naasma Tallinna, kuhu Sittow jäi 1506. aasta suvest kuni 1514. aastani.

Tema kunstnikutööst ei ole siin küll palju kuulda enne, kui ta 1514. aastal valmistab mingeid kujutisi (*etlike bilde,* nüüdseks hävinud) Siuntio kiriku altarile Soomes.[33] Ka väärikaim maalitellimus tuli välismaalt.

1514. aasta suvel seilas *mester mechil* Helsingöri. (Uurijad nõustuvad, et tegu on Michel Sittow' kui rahvusvaheliselt tuntud kunstniku, mitte mistahes võimaliku nimekaimuga.)

Ta maalis Christian II portree, mida (uurijate arvates) kordas veel Brabandis.[34] Viimasel juhul kasutas ta üht oma varasemat tööd, kattes selle uue maaliga (kvaliteetne alustahvel oli hinnas). Röntgenipildil on hästi näha Habsburgide profiil ja Kuldvillaku orden.[35] Kas oli siin kujutatud

---

[27] Aragoonia Katariina (?) portree. Õli, tammepuu. 1501–1504. a. 29 x 20,5 cm. Viin, Kunsthistorisches Museum, inv-nr 5612. Vt K. Demus, F. Klauner, K. Schütz, Kunsthistorisches Museum. Katalog der Gemäldegalerie, Flämische Malerei von Jan van Eyck bis Pieter Bruegel d. Ä. Vienna, 1981, lk 282–284.

[28] Vt nt R. Ormond, J. Hayes, National Portrait Gallery. London, 1979, lk 13.

[29] M. J. Friedländer, Ein neu erworbenes Madonnenbild im Kaiser-Friedrich Museum. Amtliche Berichte aus den königl. Kunstsammlungen XXXVI. Berlin, 1914–1915, lk 177–183.

[30] L. L. Kagane, Renessansnyj portret v Ispanij na rubeže XV–XVI vekov. – Trudy Gosudarstvennogo Ermitaža. Leningrad, 1985, lk 11.

[31] Inglise kuninga Henry VII portree. 1505. /Tundmatu kunstnik M. Sittow' kaotsiläinud maali järgi? – H. R./ Õli, tammepuu. 38,8 x 24,1 cm. London, Rahvuslik Portreegalerii (*National Portrait Gallery*), inv-nr 416. Vt Richard Ormond, John Hayes, 1979, lk 12.

[32] F. Winkler, Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler, begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker, B. XXXVI. Leipzig, 1947, lk 531–534.

[33] Vt viiteid: J. Trizna, 1976, lk 94.

[34] Christian II portree. 1515. a. Kopenhaagen, Statens Museum for Kunst, inv-nr 789. Õli, tammepuu. 31 x 22 cm. Kordus 1514. a portreest, mis ei ole säilinud. Chris Fischer and Kasper Monrad (ed.). 100 Masterpieces. Statens Museum for Kunst. Copenhagen, 1997, lk 44–45.

[35] J. Trizna, 1976, lk 92 jm, ill. X–XIII.

Philippe Ilusat või Karl V, tulevast keisrit, kelle portree tema tookordsel saamisel suurhertsogist kuningaks oli jõudnud "aeguda"? Kas aastaarv 1515 tähistab Taani kuninga kroonimist? Kas tema portree võis valmida veidi hiljem?

Christian II portree, autorikordus, on pikka aega kuulunud kuninglikku kollektsiooni ja seda eksponeeritakse nüüd Kopenhaageni Riiklikus Kunstimuuseumis. Võimukat natuuri kujutav meisterlik pilt, mille peen maalilaad seob õrnaks tervikuks pruuni, valge ja kulla toonikooskõlad, kujunes taani kunstiajaloos sama tähtsaks kui Henry VII kümme aastat varem valminud portree saareriigis. Mõlemat on sajandite jooksul korratud või varieeritud maalis ja graafikas.[36]

Christian II esitlev maal, Sittow' dokumentaalselt tõendatud töö mängib olulist rolli ka Skandinaavia kunstiteaduses, ärgitades otsima kunstniku teisigi töid või mõjutusi. Nii peab Else Kai Sass üht Christian II noore printsina kujutavat maali Sittow' jäljenduseks (originaal olla taas kadunud!).[37]

Arvatava Aragoonia Katariina näojooned korduvad ajavahemikul 1503–1515 loodud maalis "Maarja Magdaleena" (Detroit). Ja uuesti Berliini Madonnas, kes on kõige isikupärasem. Uurijad leiavad, et sama eeltöö või eskiis on olnud aluseks nii Viini, Detroidi kui ka Berliini maali puhul.

Magdaleena hoiab käes Tudori-roosidega kaunistatud urni kui märki Aragoonia Katariina kahest õnnetust abielust Inglismaal (prints Arthuri ja pärast tema surma (1502), Henry VIII, eelmise vennaga).[38] See viitab konkreetsele modellile, ent võrreldes teiste sama isikut kujutavate töödega on just Magdaleena näojooned enim idealiseeritud ja üldistatud (olen näinud vaid reprot[39]).

Kuivõrd Sittow ei varustanud oma maale signatuuri ega daatumiga, siis on raske teha ajalist järjestust. Berliini Madonna hilisema loomisaja kasuks räägib kõrgrenessanslik stiil ja värvide ebatavaline sära mustjal taustal, mis vastandub kujutatute leinaliku meeleoluga.

"Madonna linnuga" sisaldab töö käigus tehtud muudatusi joonistuses, mis heledal krundil saab nähtavaks infrapunakiirtes, ent on tänu värvides sisalduva pliivalge aina läbipaistvamaks muutumisele kohati aimatav ka palja silmaga.

Arvatakse, et algul kavandas Michel portree, mis kombekohaselt võis olla ka pühaku kujutis. Seejärel (saanud tellimuse Madonna pildile?) muutis ta kompositsiooni, täiendades seda Jeesus-lapsega. Too puudutab lohutavalt ema lõuga ja hoiab teises käes metsvinti, mis sümboliseerib tema ohvrit. Ema ja poja sügav kurbus varjutab leppimist passiooni kui Jumala tahtega.[40]

Madonnat on enamasti kujutatud poolfiguurina. Ent sel korral oli kunstnik juba maalinud rindfiguuri. Kristus-laps on seetõttu sattunud ebaharilikult kõrgele. Samas tuleb enam esile ohverdamise teema. Maarja asetab lapse rinnatisele nagu altarile.

Türgi vaibaga kaetud rinnatis jätkub (nüüd teisel pool maakera asuvas) "Don Diego de Guevara portrees".

Sittow' maalidest võib leida palju meeleoluvarjundeid, nukrusest iroonia või trotsini, valitsejate portreedes aimub tunnete ja energia varjamist või allasurumist. Kui aga enamasti on tema modellid esinduslikud ja kindlameelsed, siis antud juhul näeme sügavalt liigutatud inimest, kes elab mõttes läbi Kristuse Passiooni, järgides *devotio moderna* olemust.

Usulises harduses on kujutatud meest, kes teenis Habsburgide õukonnas nelikümmend aastat kuni oma surmani 1520. aastal. Liiliakujuliste haaradega rist ta kuuel märgib tema kuulumist Calatrava ordusse. Maal oligi varem tuntud Calatrava ordu kavaleri portreena. Kujutatu isik tehti kindlaks vana varaloendi järgi[41].

Selle maali, kahtlemata ühe oma parima, lõi Sittow Mechelnis. Pärast Taanimaad (ja lühiajalist Hispaania-reisi ikka veel saamata jäänud palga küsimustes) töötas ta siin Austria Margareeta teenistuses. Asehalduri õukonnas liikusid muusikud ja

---

36 Vt samuti: E. K. Sass, Autour de quelques portraits de Charles Quint. Oud Holland XC, 1976, lk 1–14.

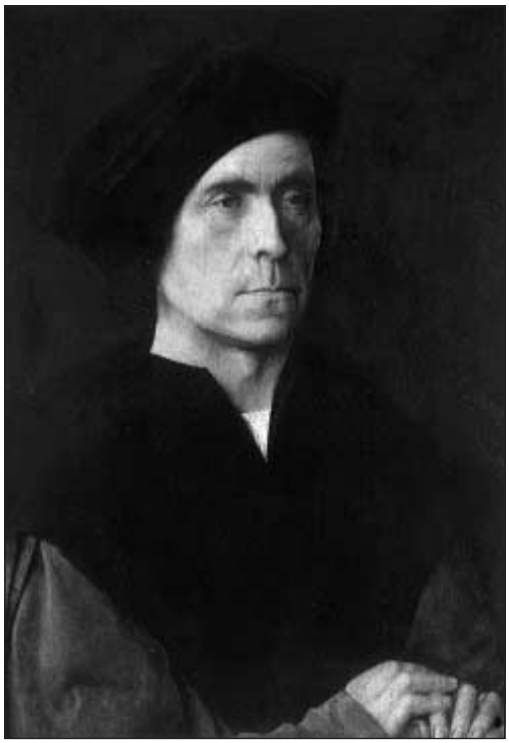
37 E. K. Sass, A portrait of King Christian II as a Young Prince. – The Antiquaries Journal 51, part 2, 1971, lk 287–295; R. Rebas, Der Maler Michel Sittow. – Beiträge zur Geschichte der baltischen Kunst. Giessen, 1988, lk 216–242.

38 E. P. Richardson, Portrait of a Man in a Red Hat by Master Michiel. – Bulletin of the Detroit Institute of Arts, vol 38, 1958/1959, lk 81.

39 Püha Maarja Magdaleena. (1505–1515/1516). Õli, tammepuu, 32,1 x 24,1 cm. Oli 1930. a müügil Berliinis. Detroit, the Detroit Institute of Arts inv-nr 4050. Tänan siinkohal Sylvia Inwoodi (Detroit, Kunstiinstituut), kes Kunstimuuseumile Ameerikast kaks loenguslaidi saatis ("Maarja Magdaleena" ja "Punase mütsiga noormehe portree").

40 Neitsi Maarja Kristuslapsega (Madonna linnuga). 1515/1518. Õli, tammepuu, 32 x 24,5 cm. Berliin, Gemäldegalerie, kat-nr 1722. Diptühhoni osa. Vt G. Asmus, R. Grosshans, Gemäldegalerie Berlin. 200 Masterworks, Berlin, Nicolai, 1998, lk 160, 161.

41 Diego de Guevara portree. Õli, tammepuu. 33,5 x 23,5 cm. Washington, NGA, Andrew W. Melloni kollektsioon, inv-nr 46. O. Hand ja M. Wolff, 1986, lk 228–131.

M. Sittow. Mehe portree. Õli, puu. Mauritshuis, Haag

kirjanikud, hinnati raamatuid ning nende luksuslikku kujundust. Siin töötanud kunstnikud tõid Madalmaade kunsti tugeva annuse itaalia renessanssi. See ilmneb ka Sittow' stiili muutustes. J. Trizna määratleb tema asukoha Memlingi ja Gossaerti, Madalmaade romanismi alusepanija vahel.[42] "Punase mütsiga noormehe portree" (nüüd Detroidis), mida Max Friedländer algul pidas Gossaerti tööks, muutus hiljem nii tema enda kui ka teiste uurijate jaoks Sittow' omaks, mõne arvates koguni autoportreeks.[43]

Küpse loomeea näideteks on ka pärliga ehitud peakatet kandva mehe portree[44] ja heledas rüüs munka Madonna ees põlvitamas kujutav, mõneti itaaliapärane tahvlike.[45] Kahjuks ei ole säilinud Sittow' maalid, mis kujutasid Madalmaade asehaldurit ja tema abikaasat pühakutena. Vahel püütakse identifitseerida Margareeta lemmikmaali, mis kujutas uinuvat Jeesus-last lugeva Maarja süles.[46]

Millegipärast ei peatunud meister Michel kauaks tulevase Hispaania kuninga ja seejärel keisri lähikonnas, kes kirjutab ühes 1516. aasta dokumendis, et Sittow on tema teenistuses.[47] Palju aastaid hiljem, olles võimu üle andnud, võtab Karl V San Geronimo de Yuste kloostrisse kaasa Tiziani (Sittow' vastandi, kas pole?) kõrval neli Sittow' tööd: puust nikerdatud Maarja kuju ja maalid, mis kujutasid ristikandmist, Kolgatat ja püha sakramenti[48]. Meenutagem, et keiser Karl V suures kunstikogus oli hiilgavaid näiteid nii Euroopa kui ka Mehhiko ja Peruu kunstist.

Aastatel 1517–1525 oli Sittow taas Eestis. Ta abiellus 13. juulil 1518 Dorothie Allunszega, saavutas järgmisel aastal kõrge positsiooni Kanuti gildis ja valiti 1523. a *Aldermann*iks, 1524. a 24. mail võttis koos raesaadikutega osa kontrollkäigust Dominiiklaste kloostrisse.[49] Tema siinsest tegevusest räägib täpsemalt Anu Mänd ingliskeelses artiklis, mis ilmus ühenduses sel sügisel Antverpenis toimunud Eestit tutvustavate ürituste ja näitusega. Loodan, et tema artikkel jõuab ka eesti lugejani (vt viide 6).

Meie vanema kunstipärandi ja arhiiviandmete käsitlemisel on uurijad ja populariseerijad ikka püüdnud kokku viia säilinud töid ja teadaolevate meistrite nimesid. Kord tehtud oletused ja seosed rändavad ühest väljaandest teise, ilma et objekte oleks vahepeal uuritud. Nii on see näiteks Rooslepa kabeli "Püha Jüriga"[50]. On avaldatud arvamust, et mereäärsesse Rooslepa kabelisse võis kunstiteoseid koguneda isegi laevahukkude tagajärjel. See Jaan Krossi inspireerinud kuju on nüüdseks jõudnud Nigulistesse.

Mis puutub Sittow'le omistatud teostesse Nigulistes üldse, siis Kannatusaltari tiibade ülemaalinguid, nagu ka ülalnimetatud "Lohetapjat" ei pea ma piisavalt meisterlikeks.

Seevastu Johan Ballivi hauakivi või kenotaaf on kahtlemata imetlusväärne töö. Muidugi on Surma või surnut, sh skeletina, kujutatud ka keskaegse Liivimaa hauaplaatidel, muidugi on evangelistide sümbolitega medaljonid plaadi nurkades levinud kogu Läänemere-ruumis. Ent tegemist on kahtlemata kosmopoliitliku teosega, mille paljud orna-

[42] J. Trizna, 1976, lk 61.
[43] E. P, Richardson, 1958, lk 80.
[44] Mees pärliga. 1515/1517. Õli, puu. 22 x 19 cm. Madrid, Kuningaloss *Palacio de Oriente* inv-nr 3147.
[45] Neitsi Maarja Kristuslapse ja Püha Bernhardinusega. 1515/1517. Õli, puu. 18,1 x 13,4 cm. Restaureerimise käigus väga muutunud. Madrid, Lázaro Galdiano Fondi Muuseum (Museo Fundacion Lázaro Galdiano), inv-nr 3009.
[46] J. Trizna, 1976, lk 93 ja 104, nr 43.
[47] J. Trizna, 1976, lk 71.
[48] P. Johansen, 1940, lk 26.
[49] P. Johansen, 1940, lk 30, 33. Korduvalt on seda teemat käsitlenud Tiina Kala.
[50] EKM S 207, 96 x 40 x 21.

mendimotiivid seostuvad Burgundia-Prantsuse renessansiga, niši konnakarbikujuline ülaosa ja pilastrid Itaaliaga, "Surm surivoodil" madalmaalikul roomatil aga sealse ja prantsuse memoriaalkunstiga.[51] Juba S. Karling toob ära võrdlusi sisaldavat kirjandust.[52] Juhan Maiste viitab sarnasusele Burgkmairiga.[53] Sittow' autorsust-osalust ei ole tõestatud, ent intrigeeriv on antud reljeefi meisterlikkus, mida ei ole suutnud varjata ka omaaegne asukoht kirikuseina välisküljel, sademete ja tuule meelevallas.

Tallinna Linnaarhiivi dokumentides mainitud tööd ja töökesed pole säilinud. Teisest küljest, ehkki Anu Männi ja Pia Ehasalu poolt avaldatud arhiiviandmed järgnevat ei kinnita, arvan ma ikkagi, et Michel Sittow maalis ka sünnilinnas portreesid; mõned neist võisid kuuluda diptühhonite või triptühhonite koosseisu ühes pühapildiga. Karel van Mander kirjutab (u 1600), et hansakaupmeestele meeldis lasta end Madalmaade kunstnike poolt portreteerida. Kas Tallinnas meie linna õitseajal ei toimunud seesama?

Väheldased tahvlid rändasid hõlpsalt üle piiride, osa muidugi hävis. Siin loodust annavad vahest ettekujutuse need välismaal asuvad teosed, mis ei pruugi seotud olla mingi õukonnaga. Näiteks "Punase mütsiga noormees" Detroidis[54] ja "Mehe portree" Haagis.[55]

Publikatsioonidest ja kirjavahetusest selgub, et nii Haagis kui ka Detroidis on läbi viidud M. Sittow' maalide dendrokronoloogilisi analüüse. Vastuseks on saadud "Balti-Poola regiooni tammepuu". See oli laialdaselt kasutusel ka Madalmaades. Arvan siiski, et antud juhtudel ei saa välistada ainult puutahvlite, vaid ka teoste endi siinset päritolu.

Dr Anu Männi andmeil suri Sittow pärast 20. detsembrit 1525, seega pole enam põhjust tema eluaastaid kirjutada nelja numbri ja murrujoontega. Huvi meie suhteliselt hiljuti avastatud renessansskunstniku vastu ei rauge. Atributsioonide, peamiselt ebaõigete arv läheneb sajale.[56]

2002. aastal on Euroopa üks kultuuripealinnu Brugge. Olles käesoleva aasta üritustega (rändnäitus reprofotodest, sümpoosion Kadrioru lossis) juhtinud Eesti avalikkuse tähelepanu kunstnikule, kes sai Brugges koolituse, võiksime vast 2002. aastat tähistada väljaandega, mis sisaldaks tema teoste reprosid, sh detaile. Lisaks peatükke poliitilisest ajaloost, kirjandusest, muusikast, ülevaadet Michel Sittow' ajast ja loomingust, nagu seda käsitleti Kunstimuuseumi ja Ajalooõpetajate Seltsi teabepäeval 20. jaanuaril 2001. Kutsun üles Niguliste kirikus kõnelenud erialainimesi oma ettekandeid avaldama.

Helena Risthein

---

51 Vt hauakivide ja matmiskommete ajaloo kohta: Philippe Aries. Images de l'homme devant la mort. Paris, 1983. (Bilder zur Geschichte des Todes. München–Wien, 1984.)

52 S. Karling, 1946, lk 255.

53 J. Maiste. Arent Passer and his Time in Tallinn. – Sten Karling and Baltic Art History. Tallinn, 1999, lk 52.

54 Punase mütsiga noormehe portree. U. 1510. Õli, tammepuu. 16,4 x 12,9 cm. Detroit, the Detroit Institute of Arts, inv-nr 58.383.

55 Mehe portree. U 1520. Õli, tammepuu. 34 x 24. Tagaküljel Liphartite perekonna pitsat. Oli Ernst von Lipharti kogus, näidati 1918. a. Peterburis, jõudis A. W. Volzi vahendusel Haagi, 1945. a *Mauritshuis* i.
Haag, *Mauritshuis*, inv-nr 832. Musta värvi alt avanes restaureerimise käigus sügavsinine taust.

56 Vt andmed 59 säilinud või kaotsiläinud, kindla või Sittow'le vaid omistatud teose kohta: J. Trizna, 1976, lk 91–108. Autentseid töid on J. Trizna arvates väga vähe. Vt ka muuseumijuhte, katalooge jm. väljaandeid, näiteks, Washingtoni Rahvusgalerii põhjalikku kataloogi, mis sisaldab ka palju viiteid teistele allikatele.